

A Kemény-család enyedi levéltára és tatár-rabságból írt levelei.

Hazánk ezredéves multjának megünneplése, mint egyebütt országszerte, úgy Alsó-Fehérvármegyében is széleskörű érdeklődést ébresztett multunk emlékeinek felkutatása s történelmének megírása iránt. De mivel a hazánkat ért annyi rombolás, pusztítás és égetés épen Alsó-Fehérvármegyét legérzékenyebben érintette különösen az által is, hogy az 1848-diki katasztrófa a Bethlen-főiskola gazdag könyv-, kézirat- és levéltárát legnagyobbbrészt, a vármegye, ev. ref. püspökség, Enyed város s az enyedi ev. ref. egyház gazdag levéltárait teljesen megsemmisítette: a kérdezősködésnek, kutatásnak természetesen a családi leveles-ládák s az itt-ott véletlenül megmaradt régi írások, naplójegyzetek felé kellett irányulni. Török Bertalan vármegyei főjegyzőnek, most már országgyűlési képviselőnek s e szerény közlemény írójának ez irányú fáradozásait már eddig is azon alig remélt siker koronázta, hogy több ezerre menő köztörténelmi s családi okiratot, levelet gyűjthettek össze nem egyszer padlásokról, rozsdás vasak s összeomlott gazdasági eszközök dísztelen társaságából, ezek között számos meglehetősen épen megmaradt pergamen okiratot Róbert Károly, Nagy Lajos, Zsigmond, Mátyás s a többi királyoktól s még többet az erdélyi fejedelmektől. A tulajdonos családok szívesen adták beleegyezésüket azok felhasználására s a megyei levéltárba való elhelyezésére.

E gyűjtemények közt leggazdagabb s legértékesebb is a Kemény-család fejedelmi ágának levéltára, mely a XIV. századból származó néhány igen szép pergamennel kezdődik s fokozatosan szaporodva az 1848-diki szabadságharczig lenyúlik.

A mint a család kiválóbb tagjai Erdélyben viselt magas közhivatalok, házassági összeköttetések s vásárlások révén, különösen

a fejedelemségre is jutott Kemény János ideje óta a kétfelé szakadt magyar haza mindenik felében több-több birtokhoz jut, azon arányban szaporodnak az adomány-levelek, családi és hivatalos levelezések, a birtokok gazdasági kezelésével, megosztásával s oltalmazásával járó, valamint a folytatott perlekedésekből származó magán- és hivatalos iratok.

Régi időkben ismeretlen lévén a telekkönyvi intézmény, a vagyont szerzett család igyekezett a megvásárolt birtokkal együtt a jogcímet igazoló s az abban történt változásokat tanúsító fejedelmi adomány-leveleket, a fejedelmi jóváhagyással létrejött öröklést, cserét, vásárt, ajándékozást bizonyító okmányokat is megszerezni, ily módon is sok kihalt vagy elszegényedett család nagy történelmi értékkel is bíró irásai jutottak az ennek megőrzésére úgy látszik nagy gondot fordító Kemény-család leveles-ládáiba. Nem csekély azon irások száma sem, melyek a folytatott hivatalos állásnak köszönik keletkezésüket.

Sajnos, hogy ezen valaha igen gazdag levéltári anyagnak csak kisebb részét kímélték meg az országot ért többszöri vandal jellegű pusztítások. A mi belőlük 1848-ig megmaradt, azt a csombordi Kemény udvar-házat ekkor ért felprédáláskor az udvarra kiszórták, részben elégették, darabokra tépték, sáros lábbal bemázolták, sokat úgy lehet el is hordtak. Kemény István báró később visszakerülvén, a szétszórt maradványokat az udvarról gyűjtötte össze s mentette meg az enyészettől. Számos íráson ismerhetők fel ezen mostoha bánásmód nyomai.

Ezen levéltári anyagot néhai Kemény István báró áldott emlékeztű özvegyének, Bánfi Katalin bárónének is bekövetkezett elhalálása után Kemény Kálmán báró valóságos belső titkos tanácsos, mint a család ügyeinek megbízott intézője s akkor Alsó-Fehérvármegyének főispánja Csombordról N.-Enyedre behozatta s ládába csomagolva a megyei levéltárba tétette le.

Ekkor e levéltár állott: *a)* 4 vaskos kötetbe összekötött rendezett részből; *b)* 3 nagy láda levélből, melyekről csupán annyit lehetett tudni, hogy azok a br. Kemény-család tulajdonát képezik.

Foglalkozunk először a rendezett résszel.

Ennek rendezése a 60-as évek végefelé történt s noha néhai P. Szathmári Károly, akkor n.-enyedi főiskolai történet-tanár, a

Magyar Történelmi Tár XVIII-ik kötetében az általa e gyűjteményből kiadott 107 darabhoz írt előszavában a rendezést aként említi, mintha azt egymaga végezte volna; több, az ügy állásáról tudomással bíró férfi közléséből arról értesülök, hogy ezen rendezésben nagy része volt a múlt évben elhalt nagyérdemű történet-búvárnak, Veszeli Károly borbándi plébános és prépostnak, a mint az elhunyt ezt maga is többször említette. A dolog tehát úgy állhat, hogy a két érdemes történet-búvár a kézhez kapott épebb darabok elhasogatott vagy szétvált részeit összeillesztette, a reájok tapadt szennytől megtisztogatta s a mi a munkának ennél is sokkal nehezebb és értékesebb része, az okmányokat nagy fáradsággal és szorgalommal kibetűzte s ahoz hol szűkebb szavú, hol a tartalom felől eléggé tájékoztató tartalom-jegyzéket (registumot) szerkesztett, még pedig a deákosabb műveltségű Veszeli latin nyelven, Szathmári az általa rendezett darabokhoz magyar nyelven. Ugyancsak Szathmári K. a rendezett darabokat folyó számmal látta el s a mint egy kötetre való együtt volt, egy kemény táblájú vaskos kötetbe bekötötte, elől helyezvén a váltogatva magyar vagy latin tartalom-jegyzéket. Mivel azonban a felhasználható anyag nem volt egyszerre kéznél, hanem csak rendre-rendre juthatott ahoz, a rendezett 4 kötet nem képez időrendi sorban beosztott gyűjteményt, hanem mindenik kötet úgyszólván önálló, kezdődik a XIV. vagy XV-ik század néhány pergamenre írt gyönyörű darabjával s végződik a legújabb időbeliakkal. Ez nehezíti a munka használhatóságát, a mennyiben a kutató a nem könnyen kezelhető vaskos kötetek elején levő lajstromok mindenikét külön kénytelen végignézni. E hiányon könnyű, de okvetetlen szükséges is lesz segíteni, mert mint alább látható, a most már ismert anyag jelentékenyen felszaporodott, melynek külön rendezése csak növelné a kezelésnek s tájékozódásnak már meglévő nehézségeit.

E 4 kötetbe 941 darab van bekötve, melyek időrendi sorban következőleg oszlanak meg: XIV-ik századbéli 9, XV-iki 33, XVI-iki 188, XVII-iki 588, XVIII-iki 123 darab.

Összehasonlítva e számot a Történelmi Tárban Szathmári által kiadott 107 számmal, kiténik, hogy ezen gyűjteménynek $\frac{8}{9}$ -de, azaz 834 darab még kiadva nincs.

Feltűnőnek tetszhetik, hogy Kemény József gróf Erdély törté-

nelmének szenvedélyes és fáradhatatlan bűvara nem aknázza ki e gyűjteményt, mint családi tekintetben is fontos és tartalmast, holott ennek létezéséről tudomással nem bírnia úgyszólván lehetetlen volt. Ez nézetem szerint abban leli magyarázatát, hogy a grófi és bárói ágon levő Kemények között régebben nagyfontosságú birtok-perek folytak, miért mindenik ág féltékenyen elzárta a másik elől családi leveleit, nehogy a perben esetleg értékesíthető fegyvert juttasson ellenfele kezébe. Mint a család egyik tagjától hallottam, ezen féltékenység annyira ment, hogy midőn a leveles-ládákat valahová szállítani szükséges volt, ezen költöztetés mindig legyveres őrizet alatt történt.

A levéltárnak sokkal jelentékenyebb része, mint már említém, 3 nagy ládába zsúfolva bolygatatlanul hevert az alsófehérvármegyei levéltár egyik szobájában. Azon nézetben lévén, hogy a már említett rendezők ezt az anyagot is átnézték s belőle az értékes darabokat kiválogatták, nem nagy kedvet éreztünk megbolygatni a porlepte nyirkos papírsomagokat, melyek közt a férgeknek eddig előttünk ismeretlen fűрге alakjai háborítatlanul s látszólag a legszebb egyetértésben éltek napjaikat. A mult 1896-ik év nyarán azonban kíváncsiságból is nekiszánván magunkat e nem kevés időt és fáradságot igényelt munkának, megkezdtük s néhány hét alatt be is végeztük a kiválogatást. És nem kis örömünkre szolgált, midőn az oly hosszú idő folyamán át felhalmozódott s minden rend nélkül beszűfolt, de csak a mult és jelen századból származó gazdatiszti számadások, tutajozási s korcsmárlási listák, jószágfelügyelők, tisztek, ispánok, udvari lelkészek s más alárendelt alkalmazottak leveleinek rengeteg csomagjai közt elég sűrűn bukkantunk oly ritka és becses XV—XVIII-ik századbéli okmányokra, hivatalos iratokra, lejedelmek, főemberek (ezek közt a költő: Zrinyi Miklós) sajátkezű leveleire, egy pár régi városi constitutiora, egy fehérmegyei nagybecsű lustrálási jegyzékre, néhány épület- s ingósági leltárra s egyebekre, melyek bármely levéltárnak díszére szolgálnának.

Idők korlátoltsága miatt természetes, hogy csak a legérdeke-
sebbeknek látszó darabok tartalma felől szerezhettünk tájékozást s a kiválogatásnál túlnyomólag a munkaközben szerzett gyakorlatra és tapintási érzékre kellett támaszkodnunk s így az átforgatott csomagok közt maradhatott valami használható is vissza, miért ezeknek újabb átnézése nem lenne felesleges munka.

Ezen általunk kiválogatott anyag hozzávetőleg legalább háromszorosát vagy négyszeresét teszi a már tárgyalt bekötött résznek. Hogy ehhez valaki újabb időben közelített volna, csak abban látom nyomát, hogy Kőváry László jeles történészünk »Erdély történelme« című művében hivatkozik, mint e gyűjteményben levőre, a tatár-rabságból irt két levélre, melyekre azonban eddig nem akadhattunk, noha az onnan irt levelek száma elég jelentékeny.

Feltehető, hogy ezek valamely amateur gyűjtőnél rekedtek. Így hiányzik a bekötött részből, noha a tartalom-jegyzékben ott szerepel, a Martinuzzi-féle nyomozatnak az akkor szerepelt Kemény Jánosra vonatkozó másolata, melyet azonban P. Szathmári Károly a Történelmi Tárbán szerencsére kiadott.

A mi már az előadott módon jelentékenyen megnövekedett Kemény-levéltár tartalmát főbb vonásokban illeti, arról most, a rendezésnek úgyszólván még csak a küszöbén, azt mondhatjuk, hogy gazdagon van itt képviselve Erdélynek a mohácsi vész utáni korszaka s elég élénkek az első Rákócziak és Kemény János idejéből a Lengyelországgal, Moldva, Havasalföld vajdáival s a portáival folytatott érintkezés nyomai. Azonban természetesen a legtöbb okmány tárgyát a Kemény s evvel rokon vagy házasság útján összekötött nemes családok birtokviszonyai teszik. Kolozs-, Fehér-, Torda-Aranyos-, Maros-Torda-, Küküllő-, Fogaras-, Udvarhely-, Belső-Szolnok-, Doboka-, Kraszna-, Szathmár-, Bihar- és Szabolcsvármegek azon törvényhatóságok, melyeknek tisztviselői leggyakrabban szerepelnek a kiállított bizonyítványokon vagy tanuvallatási jegyzőkönyveken. De van e mellett az egyházi életre, adózásra, törvénykezésre, ország- s megyegyűlésekre vonatkozó s mivelődéstörténetünkben is értékesíthető anyag elég bőven.

Az egész gyűjtemény azonban a Kemény János fejedelem egyéniségét tükrözi vissza a legélénkebben. A korabeli s az örökségként reá szállt levelek legtöbbször meglátszik, hogy az megtordult kezén, megőrzésére gondot fordított s tartalmát ismert kézírásával maga jegyezte reá. Fontosabb leveleinél feljegyzzi a kézhezvétel napját vagy a tartalomra tesz rövid találó észrevételt, mint történetkedvelő és író teljes tudatával bírván annak, hogy tájékoztató, olykor bíráló megjegyzései neki, mint feldolgozónak vagy az utókornak az események elbeszélésénél vagy elbírálásánál nagy könnyebbségére fognak lenni.

Mint a történelemből tudva van, II. Rákóczi György kicsinyelvén a kis Erdély fejedelmi süvegét, Lengyelország fényesebb királyi koronájára áhitozott s. hogy azt elnyerhesse, szakított két fejedelmi elődjének a körülményeket higgadtan mérlegelő óvatos politikájával s a porta elnézésének biztosítása nélkül szövetséget kötött a svéddekkel és kozákokkal s maga közel 40 ezer főnyi sereget állítván talpra, 1657 január havában berontott Lengyelországba, inkább diadalmenetre, mint hadjáratra számítva. Enyedi lakatosok aranyozták a fényes felvonulásokra szánt hadi kopjákat. Kemény János volt a sereg fővezére. De hamar jött a kiábrándulás és a bűnhődés. A szövetségesek cserben hagyták az erdélyieket, kik hogy hazajöhessenek, kénytelenek voltak szégyenletes békét kötni, melyet az ellenfél nem tartott meg.

Az éhség, betegség s apró csatározások miatt tíz ezer emberre leolvadt sereg elvesztette minden ágyuját, podgyászát, löporát s csak addig tudta az ellenséget feltartóztatni, míg a fejedelem csekély kíséretével elmenekülhetett. Kemény János osztolni akarván honfitársai sorsában, végig kitarzott s férfias küzdelem után egész seregével együtt tatár-rabságra jutott.

Kemény János két évet töltött Krimben a tatárok közt s e míveletlen körben avval enyhítette a fogság unalmát, hogy emlékezetből megírta *Önéletíratát* s a zsoldárokhöz *Gileádi Balsamom* című magyarázatot írt Bakesiszerájban a Kaloda nevű zsidóvárban, ezeken kívül fogolytársainak vigasztalója s ügyvivője lett, kiváltásuk érdekében levelezett a fejedelemmel, országrendekkel, otthoni rokonnokkal, kezességet vállalt igen sokért török, tatár löembereknél vagy a váltságösszeget jó kamat mellett előlegező zsidó üzéreknél. De úgy látszik e mellett is elég ideje maradt, mit a talált irásokból következtetve aként igyekezett agyonütni, hogy felkereste emlékezetében minden erdélyi ismerősét s feljegyezte a közelebbi két év azon férfait, kik csatában vagy másként a haza nagy kárára elhaltak, aztán összeszámította a meg nem nősült ifjú és agglagényeket, továbbá azon öregebb rendű özvegyeket, kiknek a férjhezmenetelről már le kell mondaniok s az olyanokat, a kik még férjhezmehetnek, ezek némelyikének neve után pajkos észrevételt is tevén.

Maradtak kúszáltabb feljegyzései a hazába visszatérő foglyokról, kiket úgy látszik ő osztott csoportba, a mint módjukhoz képest

szekeren, lóháton vagy gyalog voltak útrakelendők, a hozzáküldött s általa kifizetett váltságpénzekről. Ottani életmódját illetőleg levelei nagyon szófukarok, sokszor utal arra, hogy erről bizalmas levélvivői amúgy is tájékoztatják az otthoniakat. Alább közlendő levélből megtudjuk, hogy a tatárok mindenéből kifosztották s csak a rajta levő ruháját hagyták meg. Egy pár megmaradt adósságlevele tanúsítja, hogy fenntartására kénytelen volt tatár főemberektől kölcsönöket venni fel.

Szintén saját feljegyzéséből látjuk, hogy tatár, török és örmény úri nők látták el a legszükségesebb fehérneművel, sőt erdélyi úri-nők is küldtek neki eféléket. És milyen szeszélyes játéka a sorsnak, hogy Szalánczi Erzsébet is, neje Barcsai Ákosnak, kit ő később, mint a fejedelemségben vetélytársát, könnyelmű szöszegése s a törökkel való összejátszása miatt megöletett, e gyűjteményben meglevő részvételtjes levele tanúsítása szerint egy pár hálóinget küld számára, melynek durvasága miatt elnézését kéri.

A jelentős multtal bíró hadvezér, szónok és államférfi tevékenysége azonban ezeken kívül kiterjedt arra, hogy sűrű levelezés útján fentartsa az otthoniakkal való érintkezést, azokat nézetei felől tájékoztassa s ily módon befolyást gyakoroljon a közvélemény alakulására s a közügyek intézésére, hogy ottani befolyásos főemberek barátságát magának biztosítsa, rabtársait magának lekötélje s tőlük írásbeli kötelezvényt vegyen a felől, hogy otthon törekvéseiben támogatni fogják s hozzá hívek lesznek. Ezen igyekezetével útját egyengette jövő szereplésének, mely egy évi, jobbára háborúzással töltött fejedelmeskedés után a nagyszöllősi csatatéren nyert vitézi életéhez méltó befejezést.

Ezen időszakból aránylag kevés levele található e levéltárban. Ezek többnyire adminisztratív természetűek, a váraknak őrséggel ellátására, hadfelkelésre, hivatalos állások betöltésére s hasonlókra vonatkoznak.

Drámai érdekességénél fogva közlöm azon levelét, melyet kiéhezett, a folytonos zaklatástól kimerült, szövetségeseitől csufosan cserbenhagyott, minden oldalról bekerített s a többszörös túlerő által letepert erdélyi hadseregünk fővezére épen a lefegyverzés s tatár-rabságba jutás napján (1657 július 31.), tehát a legválságosabb perczekben írt, azon sejtelem kínzó hatása alatt, hogy nem csak

hadvezéri hírnevének csorbitása és hadseregének fogságba jutása miatt van oka keseregnie, hanem a felett is, hogy a kis Erdélyt elárasztó tatár vagy más ellenséges hordák talán már fel is dülték az országot s lakóseit leöldösték. Ezért czimezi levelét fiain kívül több más rokonnak, hogy ahoz jusson, a ki közülök a veszélytől megmenekült. Ez aggodalma szerencsére ekkor még alaptalan volt, de tanusítja az egész hadjárat elhibázott tervezését, mely ellefedett gondoskodni a visszavonulási út biztosításáról s a hazával, mint hadviselési alappal való akadálytalan közlekedés fenntartásáról.

Kemény János eme sajátkezű levele féliv fehér papírra van írva s levélformára összehajtogatva. A papir vízjegye felül: ∇ -ön nyugvó, lefelé álló szarvú félhold, közbül W. b. betű, alól 3 levelű lóhere-level.

Külső czíme:

Erdélyben ha élnek Kemény Simon, Kemény Ferencznek, Kapi György, Bethlen Farkas és Gergely, Rhédei Ferencznek és László uraméknak adassék.

Én életben, de csak rajtam valóban, pogány kézben vadgyok, kételenségből kelletvén hinnem hiteknek, az defensiora való minden alalmatosságok már elfogyván, néhány napi harcok után, az tracta alatt a tábor ruináltaték. Velem vadnak az alább írottak életben, szabadulások reménlhető másoknak sanczon (váltságdíjon), nekem nem, uram (t. i. fejedelem) s hazám képeben terhet viselvén. Ha az fejedelem él és uralkodik, Isten úgy álgya meg, az mint velem s hozzám tartozókkal cselekszik, mert én ő nagyságának az háládatlanságért, böcselenségért hűséggel s rabsággal fizettem.

Nemzetem mellől pedig ha elakartam volna állani, magamat salválhattam volna, érettek s velek szenvedtem. Ha Isten megmarasztotta a hazát, abban gyermekimet, testamentumom szerint éljenek jószágimból, egyéb javaimat tartsák, ha arra menne dolgom, sanczomra. Szolgálják az Istent és hazájokat. Barcsai András, Váradai Török István, Horváth György, Vitéz Gábor, Romoz János, Kovács Gergely, Ráduly László, Katona Mihály, Barcsai György, Földváry Ferencz, Derekas Tamás, Apafi Boldizsár, Szalánczi Gábor, Lonest(?), Miske Kelemen, vadnak igen sokan, de ily bamar nem tudhatjuk, fogva. Az fejedelem kedves siményi (havasalföldi gyülevész zsoldos gyalogság) az ebek, árúltak el, zászlóstól menvén az ellenséghez az ostromon és azon adván pas-

sust. Szent Andrási életben az én inasomféle. Úgy tudom Nagy Tamás, Pataki János, Sztepán Ferencz, Váradi Gábor, Szilasi is elevenen fogva. Ez az elfajzott, romlott magyarság alig hihető dolgot cselekedett ugyan, mindazáltal példák lehetünk mindeneknek. Oltalmazza Isten a hátra maradt magyarságot.

31. Julii. 1657.

Kemény János m. pia.

1657 november havában félv szürkés s kis levélke módjára összehajtogatott papíron, de czimezés nélkül következőleg ír valamelyik fiának:

Áldjon meg az Úr Isten fiam minden jókkal!

Nem a ez, a mit azelőtt írtam Modvára dirigálván, ez már tizedik levelem, ha megvitték. Akarom most is tudásodra adnom, Istennek kegyelméből én még élek jó egészségben. Szabadulásomnak ideje és módja függ az erdéli állapottól, mely mire vált legyen, eddig kimutatódott, s ide is meghozzák hamar időn. Jóra nem hajóhatott az dolog semmi tekintettel, gondolkodván felőle, hanem avagy az fejedelemnek ruinálódására, vagy ország szabadságtalanságára, vagy ha azokat el akartátok távoztatni, fegyverre kellett kelni az dolognak, s abból is utolsó veszedelmek következhetik. Az egy remediumnál többet nem ismerek Isten után, mint hogy úgy remélem, nem égett legyen szinte annyira körmötökre az dolog, hogy fejedelmek megmaradásáért s az ország szabadságáért egy könyörgést ne tehessetek az portán, azonban (e helyett: az alatt) az téli idő elrekeszti az fegyvert, tavaszig sok dolog vitethetik végben. Mivel itt az tatárt megtartoztattuk hasonlóra menetelítől Isten után (melyet kommunikálhatsz hiteles, emberséges haza fiaival) csak végbeli török könnyen belétek nem kap. Ha pedig csak egy levélre mindjárt kiugrattatok uratokat, bezzeg könnyen vesztetétek hitese kötelességeteket, hazátok szabadságát, jó asszony-embereknél alábbvalók vagytok, férfi nevet nem érdemlitek, oda a haza szabadsága is. Voltak olyan parancsolatok többször is, de a jó emberek industriájok által, Isten kegyelme után evanescáltak. Olyan casusban való magatok alkalmazkodása felől írnom késő, eddig talán elvált. Akartam volna uratoktól el ne szakadtatok volna, mert ugy szoktak volt a mi eleink. Rédei uramtól s több jó akaróitoktól értvén, az Úr Isten tanítson meg minden jóra. Az mi szabadulásunknak ideje s módja függ az erdéli állapotoknak híreitől, az tanít meg Isten után mit legyenek

cselekedendő. Az mennyiben lehet fiaim viseljetek gondot, kevés javaim ne vesszenek el, mert azok oda lévén, magam is ide veszhetek, kiváltképpen ha változás történt, hazánktól elmetsződött mind ő nagyságától s mind hazától való reménységem, sőt netalán találkozhatnak oly gonoszlelkű emberek, ide rekedésemre inkább, mint szabadulásomra fordítanak kötelességeket.* Nem bánám, ha az embereknek elméjekben öntetődnék, nem ti, hanem mások valakik által, ha én veszek és rekedek, félő sok¹ ne kezdjenek lenni, oly itt benn levők közül ne veszszek csak egyedül. Ez includált leveleket küldesd meg, urunknak szóló leveletem pedig, ha kezedehez küldik Moldvából, hiteles alkalmatossággal juttasd az ő nagysága kezéhez. Leányomat szeretettel köszöntöm. Ezek után az Úr Isten szent fiáért vezéreljen minden jóra és maraszson békességben benneteket. 1657. 15. Novembris Sidó várban.

Neked jót kívánó

rab attyád

Kemény János, mp.

Az mely írásokat kiküldtem, mivel nem revideálhattam, ha mi fogatkozás az szókbán, megorrigáld.

Kivül: Az hol kegyelmed ez kis * notabenet látja, kérem másnak az dolgot ne jelents(e), mert gonoszok az emberek az mostani üdőben.

Ezen levél egy zsineggel összekötött kis csomagból került elő, mely mind a tatár-rabsággal kapcsolatos leveleket, jegyzéseket, a hazulról kapott pénz- és ruhaneműek nyilvántartására vagy elszámlolására vonatkozó kusza s gyakori kihúzásokkal tarkított jegyzékeket tartalmaz. A borítékul szolgáló papiron alig láthatólag, későbbi írással, elhalványult tintával ez van írva: »Kemény Jánosnak rabságabeli dolgairól, melybe nevezetes, miképen extra megtudatta fels. Rákóczi fejedelemmel az török ellene felindult haragját s ebből nyilván következő veszedelmét. *Jeles levél.* 314. coll. 31. Decz. 1765.«

Ezen *nevezetes* levélben Kemény János már másként ítéli meg az ország s fejedelem helyzetét, mint a fennebb közölt novemberi levelében. Akkor hibáztatja otthoni honfitársait, a miért oly könnyen túladtak fejedelmükön s fegyveres ellenszegülést látott volna helyénvalónak. Azóta úgy látszik több oldalról értesült a Portának

¹ Egy pár kikopott szó helye.

II. Rákóczi György iránt való gyűlöletéről s azon elhatározásáról, hogy őt a fejedelmi széken tovább meg nem tűri. A politikai helyzetből merített nyomós érvekkel igyekszik ezért meggyőzni Rákóczit helyzetének veszélyességéről s félrevonulásának szükségességéről. A fejedelemhez intézett ezen jeles levél következőleg hangzik:

Kegyelmes uram.

Tegnapi levelem megírása után is mind Nagyságod, haza s Isten dicsőségének veszedelmes állapotjáról való törődésem mégis készitete arra, hogy Nagyságodnak ezt is megírjam, praemittálva ez conditiókat: 1. ha nincs emberi ítélet szerint valahonnan valamely remedium felől csalhatatlan reménysége Nagyságodnak, 2. ha el nem tőkélette magában, hogy minden körülötte levő hatalmas nemzeteket contemnálja és csak vakmerő szerencsére bocsátkozzék. Az élő Istenre kegyelmes uram szánja meg Nagyságod azt a szegény hazát, de szánja magát, szerelmesít, kedvezzen az Isten dicsőségének s ha késő nem volna, mind az pogányságnak dühösségének mérgét ne várja, hogy kiöntessék szék(é)re s mind más hatalmas, de keresztyén nemzeteknek igyekezeteket előzze meg, míglen hüvelyben még az fegyver. Nem szólok Nagyságod titkos reménységeiről, de külsőképpen *az Nagyságod dolgai mind fundamentum nélkül való istenkisértések, világ ítélete szerint nem vitézség, nem méltóságos hírnév keresés az fundamentum nélkül való vakmerőség.* Az hol nincs az erő, az hol nem kell pénze Nagyságodnak, nem kedves, hát harmadik mediumot kell keresni, mert ha Isten rendkívül nem orvosolja meg és hanyatlik valamint Nagyságod szerencséje, az mint mondani szokták, az fűszál is ellensége leszen Nagyságodnak. Megdühödött Nagyságod ellen az pogányság, nem jól affectus az némettség, offensus a lengyelség, exacerbatus Erdély és igen kevés ki szívesen fogja az dolgot, mert elfogyatkozott, mert sok megbántódások alatt nyög; s hát mint remélhet Nagyságod boldog processust emberi ratiók szerint. Maga hada kevés és ezeken kívül is nem ez az kimentő alkalmatosság, azért, ha késő nem volna, ha Isten az Nagyságod szívet is arra hajtáná, talán jobb volna arról tanácskozni, mint kellene az nagy veszedelmet megelőzni. Az Úr Isten soha testi lelki dolgaimban meg ne áldjon, ha valami magam privátumára czélzok ez írásimban.¹

A már említett csomagból van kiszemelve a következő levélke

¹ A levél folytatása hiányzik.

is, melynek írója »Az nagyenyedi gyalogok hadnagyá«-nak írja magát. E czímzés tanusítja, hogy oly kis város is, mint Enyed, igen jelentékeny jutalékkal járult a II. Rákóczi György fényes hadseregéhez, hadjárata áldozataihoz s a tatár-rabságban sinlődők tömegéhez.

E féliv vastag fehér papírra írott levél külső czíme ez:

Tekintetes és nagyságos Kemény János úrnak adassék ez levelem Erdélyben Gerenden kezében, mint . . . uramnak.

Tartalma következő:

Áldott legyen az nagy Istennek szent neve érette, hogy Ő Fel-sége Nagyságodat az pogány kézből megszabadította, édes elpusztult országokban sok keresztyén rabokkal együtt békével haza vezérlette és szomorú egiptomi inségből kimentette. Isten Nagyságodnak életét ta(r)tsa meg minden istenes dolgaiban, Nagyságodat igazgassa szent lelkének általa.

Nagyságos uram, emlékezhetik Nagyságod reája, hogy Török Demeter sógor uram által találtattam volt meg Nagyságodat, hogy Nagyságod váltana ki a pogányok közül kétszáz tallérig, kire ígérte volt is Nagyságod jó akaratját, hogy az mi (j)obb azt cselekszi Nagyságod velem. Az minék szegény elhagyott feleségem szerét teheti, avval együtt ne hagyjon Nagyságod, holtomig szolgálom Nagyságodat mesterségem szerint való mívemmel, mivel nem messze volna lakásom Nagyságod jószágaitól. Nem tudom nagyságos uram, ha az város (Nagy-Enyedet érti) leszen-e segítséggel, avagy nem, minthogy ő kegyelmekér szenvedem én azt a nagy testi lelki rabságot. Nagyságodat kérem, hogy Nagyságod levele által találná meg szegény megromlott városunkbeli uraimat, hogy telljességgel ne lennének ő kegyelmek fedelékenységben felőlem is, kiért az Úr Isten álgya meg Nagyságodat szerencsés, boldog előmenetellel, hosszú élettel, Nagyságod kedves gyermekeivel együtt.

Aláírás:

Az Nagy-Enyedi gyalogok hadnagya, az gerendi Imre pap mostoha fija Lakato(s) Mihály rabságabeli könörgő írása Nagyságodhoz.

Akmciser mellett Kijfar nevő faluban Musztafa nevő tatár rabja. V. L. Szintén a tatárok közt, de két évvel előbb kelt a következő,

durva fehér félvívre irt s négy eredeti aláírással s ugyanannyi papírral leborított kis fehér viaszpecséttel ellátott kötelezvény is:

Mi az alább megírt személyek adjuk tudtokra a kiknek illik, hogy midőn Istennek itéletiből tatárok rabságában estünk volna, többek között néhai Blényesi Vajda Miklós uram is valami közönséges Nohaily tatárok kezébe esvén, kik felette nagy sanyarúságban tartván és hurczolván, a hol is csaknem megölvén, ki miatt el is betegesedvén, többire halálos állapotba jutott vala, annyira hogy nem kicsiny félelemben volna attúl, hogy az erőtlenség miatt tovább nem mehetvén, az útban fognák levágni, az minthogy sokakkal úgy is cselekedének: folyamodik annak okáért tekintetes és nagyságos Kemény János uramhoz, hogy valami módon azoknak kezeiből kiszabadításában találna módot. Parancsolván annak okáért ő nagysága jámbor szolgájának és tolmácsának Török alias Nagy Demeter úrnak felőle, felette sok fáradsággal és vesződéssel azon hitetlen tatároknak kezeiből kiszerezé, és a hán hocsájával végezvén, hogy azon tatároknak vetne valamit torkokban, az hocsát mind Vajda Miklós urammal együtt az megnevezett úr eleiben hozák, és noha legalább 800 száz (így!) tallért, sőt ezeret is megígért vaia, ha külömben nem lehetne, bízván az megnevezett tolmácsra, ha miben szállíthatná; az ki sok törekedésével 500 száz (így!) tallérban alkudtatá meg, melyért az úr ő nagysága lűn kezes, hogy inkább ne sanyargatná azontúl, az minthogy dolga azután könnyebbedvén, az megnevezett tolmács az megsarczolás után is sok jó akaratral és zaklatással (?) volt nekie, mely jó akaratjáért és fáradságáért s sanczának leszállításáért száz ezüst tallért ígért a megnevezett tolmácsnak, melyet hogyha meghalna is, maradéki és felesége igazán megadni tartozzanak, mi előttünk sok izben fogadta és mondotta, ugyan hittel is fogadta szegény Vajda Miklós úr. Ez dolognak ezért nagyobb bizonyosságára adtuk mi ez levelünket, fide nostra mediante 1657 esztendőben. Bakcseszaraj Sido várban.

Kornis Ferencz (p. h.)

Barcsai András (p. h.)

Cseh Ferencz (p. h.)

Váradai Török István (p. h.)

Külső jegyzet: Teöreök Demeter.

Ezen török alias Nagy Demeter, fővezéri török tolmács, ki az imént tárgyalt száz ezüst forintra szerencsés közvetítése által eléggé rászolgált, sógora volt Lakatos Mihálynak az enyedi gyalogsapat

hadnagyának, ki ily ügyes alkuszszal való rokonságánál fogva is reménykedhetett, hogy az otthon oly nagy befolyású Kemény János fel fogja karolni kiszabadításának ügyét.

A hiteles másolatban megmaradt alábbi okmányból látjuk, hogy a Kemény János kezességén szabadult rabok közt akadtak olyanok is, kik önhibájukból, vagy lehet a nélkül, nem tehettek eleget több irányú, terhes s jogászi körmönfonsággal körülírt kötelezettségüknek. A hitelező a kezesből követelte s hajtotta be pénzét, ez pedig viszkeresettel volt kénytelen fellépni az adós ellen. Ezen kényszerhelyzetnek tulajdonítandó azon sok, az irományok közt található s hiteles másolatban megmaradt rabkötelezvény, melyeket az özvegy fejedelemmé kívánatára Virginás István s udvari lelkésze Kovásznai Péter írt át, illetőleg hitelesített. Egy ilyen ívrét fakó papírra írt s a hitelesítőktől sajátkezüleg aláírt s pecséteikkel ellátott okirat szövege a következő:

Nos Stephanus Virginas de Szathmár Németi et Petrus Kovásznai minister verbi divini in A(ranyos) Medgyes damus pro memoria in anni currentis (1662 vagy 1663) die 17 Jan. illustrissima domina Anna Lónyai illustrissimi principis quondam Joannis Kemény de Gyerőmonostor alias principis Transilvaniae vidua literas quasdam sub infra declaratas ad transsumendum exhibuit, hunc tenorem continentes:

Mi kolozsvári Lucz István, gyarmati Nagy Jakab, szókefalvi Székely János valljuk ez levelünk által, hogy mivel az tekintetes és nagyságos gyerőmonostori Kemény János urunk a maga rabi állapotjában is mi velünk Isten után aty(ai) irgalmasságot cselekedett, hogy az pogányságnak felette sanyarú rabságából maga megfogyatkoztatásával is rész szerint maga költségével megszabadított és váltatott: mi is azért fogadjuk az mi keresztény igaz hitünkre, életünk, tisztességünk, minden javaink elvesztése alatt, hogy az megnevezett úrnak mind szabadulásunk módjában való törekedésünk, jó emlékezetünk becsületének oltalmazása által, ha mit használhatunk, szívesen igyekezzünk, mind egyébként egész életünkig az ő nagysága jótéteményének tehetőségünk szerint meghálálói leszünk, s ha miben kívánja szolgálatunkat meg nem vonszuk, Ennek felette az ő nagysága parancsolatjából dolgunkban fáradott Sidó Isach urunkkal lött végzésünk és ígéletünk szerint Erdélyben érkezésünktől fogva egy holnapra Fogarasban maga vagy arra rendeltetett embere kezéhez az említett Sido Isach urunknak

én Lucz István tall. 300 és harminczat, én Nagy Jakab tall. 300, én Székely János tall. 100, jó imperialis tallérokban értvén, minden továbbbi halogatás illeten (?) és tétovázás kívül beszolgáltatunk. Ha magunknak halálunk következnek, successorink effectuálják az alább megírt poena alatt. Tudni illik, hogy ha mi az rovattatásunk szerint való köteleességünket mind az említett úrhoz való hálaadó voltunkban s mind Isach úrnak kezéhez az végzett summának szolgáltatásában violalunk: eo facto nem különben mint legitime convicti Isten s minden emberek előtt perjurusoknak tartassunk az megnevezett úr és Isach uraknak peniglen magok embere által vel propria etiam ipsorum autoritate, minden nemesi praerogativákat excludálván, mind személyünkhez akárholott ott minden időben hozzá nyulhassanak, az mint akarnak úgy büntethessenek az megígért summáról insuper minden javainkból, melyben átkozott legyen ha ki minekünk patrocinálna. Mely szabályokrúl (?) való hűtlevelünket attuk az alább megírt személyek előtt.

Bakcsa Szaraihan anno, 1659. die 1. Maji.

Lucz István.

Gyarmati Nagy Jakab.

Szőkefalvi Székely János.

Coram nobis:

Stephano Udvarhelyi,

Andrea Jobbágy et Petro Szegedi

fide nostra mediante.

Quarum quidem paria de verbo ad verbum sine diminutione et augmento, variationeque verborum aliquali transsumi et extradari modo praemisso facienda duximus. Datum in A(ranyos) Medgyes, loco, die et anno praenotatis.

Stephanus Virginas (p. h.) Petrus Kovásznai (p. h.)

Egy vízjegynélküli, két oldalán teleírt s piros pecsétviasszal lezárt levélke szövegével fejezem be ezúttal közleményemet. A kis 8-szögű pecséten czimerként hátsó lábain ágaskodó zerge vehető ki »Szalánczi Erzsébet« körirattal. Czímzése: *Nagyságos Kemény János úrnak, nekem szerelmes bátyám uramnak adassék.* A czímzési oldalon pedig Kemény János kezétől a következő feljegyzés: »22. Martii 1659. datae 23. April allatae. Új fejedelemné asszony levele«.

.Új fejedelemné asszony volt valóban a levélke írója, nem egé-

szen egy félév óta ült férje az ekkor már nagyon tövises fejedelmi széken s nem látom sehol feljegyezve: elég volt-e e rövidke s többnyire bujdosásban töltött idő arra, hogy e nemes származású, de sem eléggé gazdag, sem eléggé főrangú férjet nyert nő állást foglalhasson az akkori főrangú hölgyek társaságában? Inkább az ellenkező látszik valószínűnek. Így hihető, hogy a Kemény János feljegyzése sem nélküli teljesen a gúnyos színezetet. Pedig e levél igénytelen egyszerűsége, az abból kitetsző részvét, meleg rokoni szeretet és áldozatkészség arra vall, hogy annak íróját, az azután egy évet sem élt Barcsai Ákosnét, minden üres gögtől távol álló nemes léleknek kell tartanunk.

A levél szövege következő:

Hogy az Úr Isten kegyelmedet édes bátyám uram hamar meg szabadítsa, körünkben jó egészségben hozza, szüüből kívánom.

Az Kegyelmed levelét édes bátyám uram Szigeti uram meghozá, melyben ír Kegyelmed uram, ő kegyelme előtt való törekedéssel forgolódnám Kegyelmed szabadulásában. Látja Isten szivemet, az még Kegyelmed írását nem láttam is, szívesen törekedém ő kegyelme előtt s meg is legyen Kegyelmed édes bátyám uram nyugodva uramban ő kegyelmében, hogy bizony sem költségét, sem fáradságát kegyelme-tekért nem szánja, hanem teljes minden tehetségével igyekszik kegyelme-tek szabadulásában, én pedig édes bátyám uram, Isten bizonyosságom, kevés jószágomnak elzalogosítását is Kigyelmedért nem szánom, hanem valamiben nékem módos lesz, mind törekedéssel s mind kevés költséggel tiszta szívvel segítem Kegyelmed számára édes bátyám uram egy kis patika-ládát küldöttem, olajak, terjék,¹ alkermes s egyéb-féle orvosságok is vadnak benne; azonkül is küldöttem terjéket két kis edényben, bezovárt² is küldtem, mindazáltal adja Isten ne kívántassék. Édes bátyám uram, órát nem küldhettem, mert nem érkezének el vele; más alkalmatosságom akadván, azt is jó szívvel küldök. Egyéb is ha mi szükség, csak tudósítson Kegyelmed, látja Isten, jó szívvel igyekezem kedveskedni. Édes bátyám uram, én a Kigyelmed szolgálat-jára még élek, de igen nyomorék beteges állapottal, az köszvény s

¹ Most már elavult, régen nagyon használatos *theriak* nevű fájdalom-nyhító, lekvárszerű gyógyszer.

² Némely állatok gyomrában vagy beleiben előjövő kőalakú képződés. Vilsavas és szénsavas mészből, epefagygyanyból s növényi anyagból áll.

kolika uralkodván igen rajtam. Már a lábaimra is ritkán állhatok. Uram ő kegyelme is igen beteges állapottal vagyon. Kérem Kigyelmedet édes bátyám uram, mikor alkalmatossága leszen, tudósítson egészsége felől. Megbocsásson Kigyelmed, mert a nélkül is rosz író voltam, most pedig a köszvény miatt igen fájván a kezeim, talán írásomat el sem olvashatja. Ezek után az Isten szent fiáért szabadítsa Kigyelmedet édes bátyám uram.

Költ Beszterczén 22. Marcii 1659.

Kigyelmednek szolgáló huga míg él
Szaláncki Ersébet.

E levelek hazánk egyik végzetes katasztrófájának színezéséhez szolgáltatnak hiteles adatokat s ezért úgy vélem, megérdemlik úgy a történetbúvár, mint az olvasó érdeklődését. Sőt a nyelvész is találhat néhány figyelemreméltó vonást bennök, minő a nyelvnek aránylagos tisztasága, magyaros zamatja, tömörsége s mostani írmodorunktól eltérőleg, a »hogy« s »misperint« kötőszókkal való sokkal gazdaságosabb élés.

(Nagy-Enyeden.)

DR. MAGYARI KÁROLY.